

РОЗДІЛ 4 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 331.28:336.22/.23

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ПРАЦІВНИКІВ-МІГРАНТІВ: ПРОБЛЕМИ БЕЗВІЗОВОГО РЕЖИМУ

DE-SHADOWING OF WAGES FOR MIGRANT WORKERS: VISA-FREE TRAVEL PROBLEMS IN

Белуга Ю.М.,
старший викладач кафедри цивільного права і процесу
Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету

Масло Н.М.,
студентка
Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету

Подолання тіньової економіки та корупції є необхідною умовою входження України до ЄС і найголовнішою проблемою України на шляху до європейської спільноти. Сьогодні більшість працездатних осіб продовжує підтримувати тіньову зарплатну схему. Наявність реальних тіньових зарплат – потужний дестабілізаційний чинник, що відчутно впливає на вітчизняну економіку й соціальну політику в Україні, поки зберігається вкрай нігілістичне ставлення громадян до законодавства, що істотно знижує результативність процесу детінізації зарплат. Чимало роботодавців з особистих міркувань через різні схеми уникають легального використання робочої сили, утримують працюючих без укладання з ними передбачених законодавством договорів, приховують від обліку й оподаткування розміри своїх реальних доходів і фактичної заробітної плати найманих працівників, не здійснюють оплату внесків до соціальних фондів. Тінізація заробітної плати стосується економічної, соціальної, нормативно-правової та морально-етичної сфер життєдіяльності соціуму. Тіньова заробітна плата є багатограним соціально-економічним явищем, у структурі якого мають місце різнобічні сегменти й механізми отримання тіньових доходів. Нині це явище стало однією з найбільш гострих проблем сучасної економіки України. Соціальна незахищеність і неможливість реалізації соціальних гарантій нелегально працюючими або тими, хто частково отримує тіньову заробітну плату, призводить до зростання рівня бідності в країні. Саме тому особливої актуальності набуває дослідження причин існування тіньової заробітної плати в Україні.

Ключові слова: детінізація, заробітна плата, працівник, безвізовий режим, міграція.

Преодоление теневой экономики и коррупции является необходимым условием вхождения Украины в ЕС и главной проблемой Украины на пути в европейское сообщество. Сегодня большинство трудоспособных людей продолжают поддерживать теневую зарплатную схему. Наличие реальных теневых зарплат – мощный дестабилизирующий фактор, который существенно влияет на отечественную экономику и политику в Украине. В нашей стране еще сохраняется крайнее нигилистическое отношение граждан к законодательству, и это существенно снижает результативность процесса детенизации зарплат. Многие работодатели по личным соображениям через различные схемы избегают легального использования рабочей силы, держат работников без заключения с ними предусмотренных законодательством договоров, скрывают от учета и налогообложения размеры своих реальных доходов и фактической заработной платы наемных работников, не осуществляют оплату взносов в социальные фонды. Тенизация заработной платы касается экономической, социальной, нормативно-правовой и морально-этической сфер жизнедеятельности социума. Теневая заработная плата является многогранным социально-экономическим явлением, в структуре которого наблюдаются разносторонние сегменты и механизмы получения теневых доходов. Сейчас это явление стало одной из наиболее острых проблем современной экономики Украины. Социальная незащищенность и невозможность реализации социальных гарантий нелегально работающими или теми, кто частично получает теневую заработную плату, приводит к росту уровня бедности в стране. Именно поэтому особую актуальность приобретает исследование причин существования теневой заработной платы в Украине.

Ключевые слова: детенизация, заработная плата, работник, безвизовый режим, миграция.

The overcoming of the shadow economy and corruption is a prerequisite for Ukraine's accession to the EU and the most important issue for Ukraine towards the European community.

To date, most able-bodied workers continue to support the shadow salary scheme. The presence of real shadow salaries is a powerful destabilization factor that significantly affects the domestic economy and social policy in Ukraine, while still maintaining a very nihilistic attitude of citizens to legislation, which significantly reduces the effectiveness of the process of wiping out salaries. Many employers on personal grounds, through different schemes, avoid legal employment of the work force, keep workers without contracts with them under the law, hide from accounting and taxation the size of their real incomes and actual wages of hired workers, do not pay contributions to social funds. Wage shading refers to the economic, social, normative and moral and ethical spheres of society's life. Shadow wages are a multi-faceted socio-economic phenomenon, in the structure of which there are diverse segments and mechanisms for generating shadow revenues. Today this phenomenon has become one of the most acute problems of the modern economy of Ukraine.

Social insecurity and the inability to implement social guarantees by illegally working or those who partially receive shadow wages, leads to an increase in poverty in the country. That is why the study of the reasons for the existence of a shadow wage in Ukraine is particularly relevant.

Key words: de-shadowing, salary, worker, visa-free regime, migration.

Сьогодні актуальними питанням для України залишається питання боротьби з тіньовою заробітною платою, оскільки її існування пов'язане з надмірним податковим навантаженням на фонд оплати праці та

невідповідністю стандартів оплати праці реальним потребам людей.

Оподаткування заробітних плат сьогодні є досить актуальною проблемою, вирішення якої дозволить подолати

велику кількість негативних явищ у суспільстві (як економічного, так і соціального характеру). Тому необхідно проаналізувати чинники, що впливають на виникнення тіньової заробітної плати, і розробити заходи, які сприятимуть удосконаленню механізму оподаткування фізичних осіб, котрий впливає на рівень добробуту громадян і рівень соціальної напруги в суспільстві.

Засоби масової інформації зазвичай висвітлюють значене явище та порушення умов праці. Однак дуже важливою є й тема неофіційного працевлаштування, адже в цій галузі задіяна значна частина нашого населення.

Складовою частиною тіньової економіки є тіньовий ринок праці. Тому ці два поняття тісно взаємопов'язані. Існування такого соціально-економічного явища, як тіньовий ринок праці, зумовлює суттєве скорочення у структурі доходів бюджету (частки податкових надходжень).

Вагомий внесок у розроблення проблеми детінізації економіки зробили такі вітчизняні науковці: В. Базилевич, А. Базилюк, З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, І. Мазур, В. Мандибура, В. Мунтян, Ю. Пахомов, В. Попович, О. Турчинов, А. Фукс, А. Чухно та ін.

Праці З. Варналія присвячені визначенню сутності й структури тіньової економіки. Аналізуються основні чинники та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні, висвітлюються особливості тінізації окремих секторів економіки країни, розглядаються проблеми й шляхи легалізації малого та середнього підприємництва та визначається сутність і стратегічні пріоритети детінізації української економіки. Досліджується діяльність органів влади щодо детінізації економіки та визначаються першочергові завдання державної політики в цій сфері [2].

Тіньова заробітна плата, яка існує і в країнах ЄС, де діють оптимальні податкові умови та значно вища податкова дисципліна, є наслідком не надзвичайного податкового навантаження, як стверджують деякі роботодавці, а ґрунтується на інших засадах (передусім – отримання надприбутків). Г. Куліков визначає, що тіньова заробітна плата є наслідком не поганої податкової системи, як це прийнято вважати, а значною мірою – слабкої економіки. Процеси тінізації заробітної плати активізуються з причин загальної політичної й макроекономічної нестабільності, стагнації та зниження рівня життя, а також відсутності чітких перспектив розвитку національної економіки. Розміри тіньових зарплат залежать від рівня економічного розвитку країни. При цьому залежність обернено пропорційна: чим розвиненіша країна, тим менший відсоток тіньової зарплати [6].

Тіньовий ринок праці наявний в усіх країнах світу, різниця лише в його масштабах. Україна не виняток. Основною причиною виникнення нелегального ринку праці є наявність можливостей для певної частини економічних агентів не дотримуватися чинного законодавства.

Серед наявних видів заробітних плат, включаючи офіційний сектор і тіньовий, можна виділити такі:

1) біла заробітна плата – заробітна плата, яка виплачується працедавцем і отримується працівником і з якої сплачені всі встановлені податки. Термін з'явився в 1998 р. для протиставлення чорній зарплаті;

2) чорна заробітна плата – заробітна плата, котра сплачується працедавцем і отримується працівником, під час виплати якої державі не було сплачено (повністю чи частково) встановлені податки, як правило, сплачується «чорним налом» чи «в конверті» [5].

Остання призводить до зростання рівня бідності в країні. Тому доречно виділити й фактори, які сприяють розвитку тінізації сфери зайнятості.

На нашу думку, якщо аналізувати основні причини та соціально-економічні наслідки тінізації економічної діяльності в Україні, то важливими в цьому напрямі є праці І. Мазур, котра висвітлює теоретико-методологічні основи

дослідження тіньової економіки, її сутність і структуру, її загальні та специфічні особливості в трансформаційних системах, проблеми «втечі» капіталу за умов глобалізації, особливості корупції та шляхи її подолання, а також вплив розвитку ринкового механізму та роль держави в детінізації економіки [7].

Отже, по-перше, у корені цієї проблеми лежить низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки. Не всіх громадян влаштовують розміри їхніх зарплат, тому відбувається, так би мовити, «відплив» частини трудових ресурсів у тінь задля отримання більших доходів.

По-друге, на тінізацію зарплат впливає надмірний податковий тягар, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання. Високе податкове навантаження на особисті доходи громадян і відсоток відрахувань до соціальних фондів провокує перехід великої частини економіки в «тінь».

По-третє, низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян і надаються медичними установами, закладами освіти та комунальними службами. Розширення мережі платних послуг не призводить до поліпшення їхньої якості. У результаті формується тіньовий сектор – утворення макроекономічного рівня державного типу, в якому внаслідок високого рівня корупції та тінізації державні послуги й суспільні блага розподіляються за ринковими принципами.

По-четверте, надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців. Дослідження показують, що в умовах поширення адміністративної корупції державні службовці прагнуть до нарощування кількості перевірок і підвищення розмірів податків і штрафів. У результаті система податків і штрафів втрачає ефективність як інструмент державної політики.

По-п'яте, відсутність довіри до державних інституцій. Саме довіра до уряду або відчуття «соціальної солідарності» спонукає людей платити податки. За таких умов будь-які обіцянки уряду проводити ефективні реформи в обмін на сплату громадянами податків раз у раз викликають спротив із боку громадян [9, с. 11–12].

Якщо ми розглядаємо шляхи появи тінізації, то можна сказати, що сьогодні ми маємо досить значну їх кількість, але досліджуючи економічні проблеми виникнення цього явища, зазначимо, що В. Предборський визначає тіньову економіку як одну з найбільш небезпечних загроз економічній безпеці держави та її розвитку. За умов накопичення кризового потенціалу сучасних трансформаційних процесів, механізмів функціонування такої економіки й обмеження науковець пропонує основні шляхи розбудови ефективної форми держави як основи забезпечення розв'язання суперечностей трансформаційних процесів і детінізації економіки [8].

Щодо оподаткування легальної заробітної плати, то податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) є формою індивідуального прибуткового оподаткування, яка ґрунтується на взаємовідносинах між державою та громадянами на основі вилучення частини їхнього доходу для створення централізованого грошового фонду держави з метою виконання її функцій. Базою оподаткування ПДФО є загальний оподатковуваний дохід. Загальний оподатковуваний дохід – це будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду [4, с. 38].

Зазначимо, що заробітна плата, з якої сплачені всі встановлені податки, є важливим складником сутності тіньової економіки країни, що, безперечно, впливає на економічний розвиток сучасної України.

В. Данилишин і О. Стефанків проаналізували систему оподаткування зарплати в Україні порівняно з іншими кра-

їнами стосовно напрямів детінізації економіки. Відповідно до ст. 14.1.48 Податкового Кодексу України заробітна плата – це основна та додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, які виплачуються платнику податку у зв'язку з відносинами трудового найму згідно із законом [1]. У підсумку дослідження було зроблено відповідні висновки щодо можливості детінізації ринку праці, а саме: спрощення системи адміністрування податків і податкового законодавства, зменшення відрахувань до соціальних фондів, поліпшення якості державних послуг і зменшення кількості податкових пільг [3].

Легалізація зайнятості та детінізація заробітних плат є передумовами стабілізації Державного бюджету та досягнення цілей реформування системи пенсійного страхування.

Соціальна незахищеність і неможливість реалізації соціальних гарантій нелегально працюючими або тими, хто частково отримує тіншову заробітну плату, призводить до зростання рівня бідності в країні. Маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим і легально працюючим із низькою офіційною заробітною платою необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності впровадження реформи системи соціальної підтримки.

Основним принципом реалізації заходів із детінізації заробітних плат має стати покращення умов ведення бізнесу й оплати праці сумлінних платників податків.

Серед основних напрямів детінізації оплати праці, які зараз широко дискутуються, слід виділити такі: зменшення навантаження на оплату праці податками та страховими внесками, посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення, перерозподіл розмірів страхових внесків між працюючим і роботодавцем, посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків, покращення адміністрування податків, запровадження індикативних заробітних плат, підвищення якості соціальних послуг. Розглянемо ці напрями більш детально.

1. Перерозподіл обсягів страхових внесків між працівником і роботодавцем. З одного боку, досвід розвинутих країн свідчить про те, що розмір страхових внесків, які сплачує роботодавець, зазвичай є меншим, ніж внесок працюючого. Тому прихильники цього заходу наголошують на необхідності перерозподілу внесків. Проте наявність причинного зв'язку між співвідношенням внесків роботодавця й працівника та рівнем тіншової економіки поки залишається дискусійним питанням. Опоненти цієї позиції стверджують, що такий перерозподіл не матиме значення, оскільки для працівника важливим є розмір отримуваних коштів у формі оплати праці, а для роботодавця – фактична вартість трудових ресурсів. Тому сторони продовжуватимуть домовлятися (як за наявних умов, так і в разі перерозподілу внесків). Крім того, опоненти стверджують, що реалізація цього заходу призведе до зменшення розміру «чистої» заробітної плати.

2. Запровадження «періоду очікування» для осіб, які не сплачували страхові внески до пенсійної системи. Основна ідея цього заходу, який запропонований експертами Інституту економічних досліджень і політичних консультацій, полягає у підвищенні віку виходу на пенсію для осіб, які не сплачували внески до пенсійної системи або сплачували їх не в повному обсязі.

3. Посилення зв'язку між фактично сплаченими страховими внесками та розміром пенсійного забезпечення.

Основою для забезпечення цього заходу є пенсійна реформа. Натомість тіннізація оплати праці залишається ризиком для запровадження накопичувального складника пенсійної системи. Оскільки наразі схема нарахування пенсій за цим складником є непрозорою, а відповідна роз'яснювальна робота з населенням не проводиться, то схильність до перебування в нелегальному секторі в осіб, які мають брати участь у пенсійній системі II рівня, може зрости.

4. Посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків і покращення їх адміністрування. Відсутність етичних норм щодо сплати податків і страхових внесків у суспільстві має компенсуватися запровадженням жорстких санкцій за порушення законодавства у сфері оплати праці.

5. Запровадження індикативної заробітної плати з метою обчислення внесків до Пенсійного та інших фондів соціального страхування [10, с. 27–29].

Отже, ринок праці в Україні характеризується високим рівнем тіннізації, що зумовлено такими факторами: низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки, надмірний податковий тягар, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, низька якість державних послуг (передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян і надаються медичними установами, закладами освіти та комунальними службами, а розширення мережі платних послуг не призводить до поліпшення їхньої якості).

Подолання тіншової економіки та корупції є необхідною умовою входження України до ЄС і найголовнішою проблемою України на шляху до європейської спільноти, отже, необхідно проводити комплексну політику детінізації економіки. Стратегічним пріоритетом у системі вищевикладених заходів має стати формування повномасштабної системи соціального страхування, що сприятиме отриманню заробітної плати на легальних правових засадах. Проблемою детінізації заробітної плати варто вирішувати, залучаючи до безпосередньої активної участі найманих працівників.

Хочемо погодитися з Г. Куліковим, який вважає, що основний акцент стосовно детінізації зарплат в Україні варто зробити не на підвищенні мінімальної заробітної плати, а на впровадженні економічної моделі збалансованого формування та підвищення реальної заробітної плати. За такого підходу зростання середньої заробітної плати «підтягне» й мінімальну. Тому для детінізації зарплат потрібно зміцнювати економіку як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях. Необхідно додержуватися виважених підходів у регіональній, галузевій політиці, особлива увага має приділятися розвитку вітчизняного виробництва [6]. Також потрібно підвищувати рівень оплати праці й доходів у всіх сферах і видах економічної діяльності. Пріоритетним завданням на 2018 рік має стати поступовий перехід від дешевої до гідно оплачуваної праці, що виконуватиме роль мотиватора для повернення працівників до офіційного сектора економіки та сприятиме збільшенню їхніх доходів, а також надходжень до бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів.

Потребує посилення й соціальний діалог шляхом удосконалення структури системи через компромісну тристоронню угоду профспілки, підприємців і представників держави в особі урядових організацій, що передбачає підвищення статусу органів соціального партнерства як на загальнодержавному, так і на галузевому й регіональному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
2. Варналій З. Актуальні проблеми детінізації економіки України. Екон. теорія. 2007. № 1. С. 113–115; Особливості та шляхи детінізації економіки України: матеріали засідання «круглого столу», 27 березня 2007 р., Київ / ред. З. Варналій; Нац. ін-т стратег. дослідж. К.: НІСД, 2007. 108 с.

3. Данилишин В., Стефанків Н. Тіньові заробітні плати: причини, обсяги та шляхи детінізації. Дніпропетров. держ. аграр. ун-т. Дніпропетровськ, 2011. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=658>.
4. Діброва О. Проблемні питання оподаткування заробітної плати в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2016. № 2. С. 35–48.
5. Карпенко О. Детінізація заробітної плати в Україні: сучасний стан та перспективи. Вісник Національного транспортного університету. 2011. № 24(1). С. 321–324.
6. Куліков Г. Детінізація заробітної плати найманих працівників. Ринок праці та зайнятість населення. 2016. № 4. С. 13–17.
7. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 239 с.
8. Предборський В. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. К.: Кондор, 2005. 616 с.
9. Сандугей В. Детінізація вітчизняного ринку праці як необхідна умова ефективної євроінтеграції. Економічна теорія та історія економічної думки. 2017. № 3. С. 11–15.
10. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. К.: НІСД, 2011. 31 с.